

Лук'якова Л.Б.,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України, директор
(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Обґрунтовано теоретичні та методологічні засади освіти дорослих. Доведено необхідність розвитку освіти дорослих як цілісної системи, що відтворює гарантії і права кожного громадянина країни на безперервну освіту впродовж життя. Освіта дорослих має бути зорієнтована на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму; сприяти гармонізації інтересів особистості й суспільства, бути доступною для всіх верств населення, потребує створення об'єктивних умов для всебічного розвитку особистості, реалізації її потенційних можливостей та успішній адаптації до сучасних викликів мінливих соціально-економічних умов і соціальної захищеності дорослої людини.

Ключові слова: освіта дорослих, освітньо-педагогічні зміни, постіндустріальне інформаційне суспільство, людиноцентриська освітня парадигма.

The theoretical and methodological foundations of adult education are presented. The conclusion is made about the necessity of development of adult education as an integrated system, reproducing guarantees and rights of every citizen of the country for continuing education throughout life. This education should focus on human values, ideals of humanism; harmonize the interests of the individual and society, and also to make the education accessible to all segments of the population, creating the objective conditions for the maximum development of the personality, realization of personal potential of all opportunities that will promote successful adaptation to changing social and economic conditions, and social security adult.

Key words: adult education, educational-pedagogical changes, post-industrial information society, people oriented educational paradigm.

Обоснованы теоретические и методологические основы образования взрослых. Доказана необходимость развития образования взрослых как целостной системы, воспроизводящей гарантии и права каждого гражданина страны на непрерывное образование в течение жизни. Образование взрослых должно быть сориентировано на общечеловеческие ценности, идеалы гуманизма; способствовать гармонизации интересов личности и общества, быть доступным для всех слоев населения, требует создания объективных условий для всестороннего развития личности, реализации ее потенциальных возможностей и успешной адаптации к современным вызовам быстро меняющихся социально-экономических условий и социальной защищенности взрослого человека.

Ключевые слова: образование взрослых, образовательно-педагогические изменения, постиндустриальное информационное общество, человекоцентрированная образовательная парадигма.

Постановка проблеми. Усвідомлення того, що сучасний стан освіти дорослих в Україні є підсумком усієї попередньої історії розвитку освіти дорослого населення, дає змогу простежити еволюцію освіти дорослих в Україні та визначити прогностичні напрями її розвитку. Історико-педагогічний аналіз вітчизняного досвіду розвитку освіти дорослих вказує на можливість використання позитивних здобутків минулого, допомагає простежити процес виникнення і розвитку різних моделей освіти дорослих, спрогнозувати їх функціонування та подальший поступ.

Аналіз досліджень з проблеми освіти дорослих у вітчизняній науці свідчить, з одного боку, про великий інтерес науковців до проблем освіти дорослих, з іншого, про недостатню розробленість цієї проблеми.

Соціально-економічні перетворення в Україні на початку ХХІ ст. зумовили значні зміни в освіті дорослих; її зміст наповнюється новим цензом, з'являються нові типи вищих начальних закладів різних форм акредитації (як державної, так і приватної форм власності). Освітньо-педагогічні зміни в національному масштабі відбуваються у контексті загальних трансформацій, зумовлених розповсюдженням нових освітніх технологій, спрямованих на використання їх в особистісному розвитку дорослої людини; відбувається зміна формули "освіта на все життя" формулами "освіта через усе життя", "навчання тривалістю в життя", які наголошують на значущості неперервної освіти для розвитку особистості дорослої людини. Освіта дорослих тісно пов'язана з новою для України галуззю наукового знання - андрагогікою, субдисципліною педагогіки, яка обґрунтовує напрями та організаційно-методичні засади андрагогічної моделі навчання дорослої людини. Така модель будується на андрагогічних принципах, що становлять фундамент теорії навчання дорослих.

Освіта дорослих - невід'ємна складова освіти впродовж життя. Загальноцивілізаційні зміни кінця ХХ - початку ХХІ століть, глобальне прискорення суспільного розвитку, збільшення тривалості життя суттєво посилили роль незалежної, самодостатньої особистості, яка має інтелект, волю, здатна діяти в динамічно змінюваному контексті, що загалом вимагають удосконалення системи освіти впродовж життя. Нині цей освітній напрям є загально визнаною необхідністю, яку Європейський Союз розглядає як важливий елемент соціальної моделі сучасного суспільства..

Так, на думку учених, в умовах соціально-економічних перетворень особливої гостроти набуває необхідність удосконалення освіти дорослих як соціального інституту, який можна вважати одним з найбільш впливових чинників економічного й соціального прогресу, духовно-морального оновлення і розвитку суспільства [21, с.16].

Розвиток неперервної освіти, прагнення реалізувати її досягнення на практиці загострили у суспільстві проблему освіти взагалі й освіти дорослих зокрема. Відбулася радикальна зміна поглядів на цей освітній напрям та його роль у сучасному суспільстві. Соціально-економічну детермінованість розвитку освіти дорослих можна розкрити шляхом аналізу змін у сучасному суспільстві, усвідомлюючи як важливий чинник, складову та рушійну силу, що забезпечує ефективність його розвитку. Освіта дорослих може слугувати одним із засобів подолання соціальних та освітніх проблем, підґрунтям соціального та економічного прогресу.

За сучасних умов проблема розвитку освіти дорослих, як складова освіти впродовж життя, набуває дедалі більшого значення. Водночас зазначимо, що сама ідея освіти впродовж життя є не новою. Перші паростки цієї концепції можна знайти у працях Платона, Конфуція, Сократа, Аристотеля, Сенеки й інших видатних мислителів. Ідеї освіти впродовж життя представлені у поглядах Вольтера, Гете, Руссо, які безпосередньо пов'язували її з досягненням вершини розвитку людини. Її сенс зафіксовано у прислів'ях та приказках різних народів.

Перші спроби рефлексії проблеми освіти впродовж життя з'явилися у 50-60 роки ХІХ століття. Прибічники просвітницької концепції вбачали в освіті важливу передумову перетворення суспільства (М. Пірогов, К. Ушинський, Н. Чернишевський).

У ХХІ ст. дедалі більшого значення набуває освіта дорослих, теоретичні основи якої зиває андрагогіка. Аналіз праць із цієї проблеми свідчить, що нею опікувалися багато дослідників, зокрема В. Вернер, П. Джарвіс, Дж. Кідд, Е. Кінг, С. Кортней, П. Ленгранд, М. Ноулз, А. Роджерс та ін. Окремі аспекти проблеми розкрито у працях вітчизняних (Н. Біцюк, О. Огієнко, Н. Ничкало, Н. Протасової, Л. Сігаєвої та ін.) і російських (М. Громкової, С. Змейова, В. Онушкіна, В. Подобеда та ін.) вчених.

Визнаними дослідниками в галузі освіти дорослих є М. Ноулз, М. Нокс (США), Д. Кид (Канада), Ф. Пеггелер (Німеччина), Т. Александр, Х. Радницка, Л. Торрус (Польща). У 70-80 рр. ХХ ст. праці таких зарубіжних вчених як Ф. Джессап (Великобританія), М. Дюрко (Угорщина), А. Корреа (Бразилія), П. Ленгранд (Франція), П. Шукла (Індія) сприяли впровадженню андрагогічної проблематики в контекст досліджень неперервної освіти. У цей

[же період в Росії проблеми теорії освіти дорослих вивчали А. Даринський, С. Вершловський, і Ю. Кулюткін, В. Онушкін, Г. Сухобська.

Освіта дорослих швидко реагує на зміни, що відбуваються в суспільстві, виконуючи функції суспільного барометру. Нині в освіті дорослих віддзеркалюються політичні, суспільні й економічні проблеми. Сукупність цих чинників, як правило, окреслює специфіку певного історичного періоду. Зокрема, роль і функції освіти дорослих за останні півстоліття неодноразово змінювалися. Так, у 60-70 роки минулого століття перші позиції посідала компенсаторно-адаптивна функція освіти, яка полягала в усуненні недоліків і прогалин раніше здобутих знань, але вже з 80- х років освіта дорослих набула інтегрального характеру через технічні і соціальні перетворення, а також активне залучення широких верств суспільства до культури. Нині посилилася динаміка процесів і явищ навколишнього світу, які треба сприймати й адаптуватися до них, а відтак накопичені знання вимагають систематизації і структурування.

Починаючи з 90 - х років ХХ століття почав формуватися новий підхід до освіти дорослих - як сфери можливостей в працевлаштуванні, зміні професій у відповідності до вимог ринку праці [6]. Нині, як стверджують вчені, посилилася динаміка процесів і явищ навколишнього світу, які треба сприймати й адаптуватися до них, а відтак накопичені знання вимагають систематизації і структурування [7].

Отже усе більша кількість дорослих людей прагне вирішити свої життєво важливі проблеми й задовольнити зрілі освітні потреби через систему неперервної освіти. Однією з суттєвих характеристик розвитку освіти кінця ХХ - початку ХХІ століття є зміна концепції "Освіта на все життя" на концепцію "Освіта впродовж життя", адаптація освітнього процесу до потреб особистості, створення умов для її саморозвитку й самореалізації [23, с. 80]. У свідомості людей дедалі більше закорінюється думка, висловлена ще в 1972 р. французьким громадським діячем Е. Фором, керівником комісії ЮНЕСКО, яка визначила тенденції освіти наприкінці ХХ - початку ХХІ ст.: "Вчитися необхідно, щоб існувати. Тобто ... саме буття людини має бути нерозривно пов'язано з навчанням. Тільки тоді людина в змозі стати справжньою й цілісною особистістю".

Отже швидкоплинність змін сучасного суспільства об'єктивно зумовлюють необхідність формування особистості, здатної до сприйняття і творення змін, налаштовану на усвідомлення суспільних перетворень як природної норми. Важливим чинником, що сприяє розв'язанню цієї проблеми, є освіта дорослих, функціонування й розвиток якої має свою змістову специфіку, зумовлену особливостями контингенту, інноваційними підходами, сукупністю завдань.

Перетворення індустріального суспільства в глобальне постіндустріальне інформаційне суспільство, засноване не тільки на знаннях, але й на компетентності спеціалістів, що значно актуалізувало проблему інноваційних підходів до організації освітніх процесів усіх видів неперервної освіти, представлену в концепції сучасної людиноцентристської освітньої парадигми. Нова освітня парадигма спонукає по-новому усвідомлювати ті соціально-економічні умови, які об'єктивно змінюють як інституалізовану систему освіти і форми взаємодії її компонентів, так і соціальні позиції її безпосередніх суб'єктів.

Освіта впродовж життя - це система освітньої практики, яка розглядає навчальну діяльність людини як невід'ємну й природну складову її життя в будь-якому віці. Вона передбачає необхідність постійної надбудови освітньої драбинки новими сходинками, розрахованими на усі періоди дорослого життя, це цілісний процес, що забезпечує поступальний розвиток творчого потенціалу особистості, всебічне збагачення її духовного світу.

Мету освіти впродовж життя можна визначити як цілісний розвиток особистості протягом життя, підвищення її професійної і соціальної адаптації в швидко змінюваному сучасному суспільстві; розвиток її здатностей і можливостей, де центральну позицію ідеї посідає сама людина, її особистість, бажання й прагнення постійного розвитку.

Реалізацію мети уможливорює зміст, орієнтований на випереджувальний розвиток суспільства, професійної кар'єри, особистісних навичок і якостей, інших сфер соціальної практики. Окрім самих знань, умінь і навичок зміст охоплює й процес навчання, досвід його набуття та застосування на практиці, а також самоосвіту - "особистісний досвід" як компонент змісту освіти.

Таким чином результатом освіти впродовж життя є особистість, яка розвивається, підготовлена до універсальної діяльності, має сформовані пізнавальні запиту, духовні потреби, здатності самостійно планувати і реалізовувати власні цілі.

Оскільки освіта впродовж життя своїм змістовим наповненням у найбільшому ступені стосується дорослої людини звернемося до трактування дефініції "освіта дорослих". Так один із засновників цього освітнього напрямку американський вчений М. Ноулз стверджує, що поняття вибирає три різних значення: широке, вузьке й сукупне [32]. У широкому розумінні - це процес навчання дорослих; у вузькому - комплекс організованих дій щодо навчання дорослих, які здійснюється багатьма закладами з метою досягнення специфічних цілей; сукупне значення об'єднує процеси й дії в ідею, яка реалізується в соціальній практиці, що й дозволяє розглядати "освіту дорослих" як соціальний інститут задля задоволення потреб дорослої людини в освіті, культурі, адаптації до соціуму.

Проаналізуємо більш детально її сукупне значення. Нині, як свідчать результати соціологічних досліджень, у процесі економічних і соціальних перетворень, значна кількість дорослого населення втратила відчуття стабільності, віри у власні сили й можливості, що забезпечують успішність життєдіяльності. За таких умов саме освіта має відіграти ключову роль у відновленні стабільності, динамічного розвитку суспільства, його громадянської, професійної й побутової культури.

Отже, визначимо ключові положення, що розкривають роль освіти дорослих в сучасному соціумі.

1. В умовах радикальної зміни ідеологічних переконань, соціальних уявлень, ідеалів і буття людей загалом саме освіта виконує стабілізуючу функцію й сприяє адаптації людини до нових умов.

2. Освіта є способом соціалізації особистості й забезпечення наступності поколінь, середовищем спілкування й залучення до світових цінностей, досягнень науки і техніки.

3. Освіта прискорює процес розвитку й становлення людини як особистості, суб'єкта, забезпечує формування її духовності, світогляду, ціннісних орієнтацій і моральних принципів.

4. Освіта покликана допомогти людині побачити проблеми, суперечності цього світу, розпредметити їх, знайти нові комбінації відомих елементів і своєю діяльністю створити відсутні елементи, для того, щоб інсайт, творче осяяння уможливило нову діяльність задля творення культурних цінностей.

5. В умовах девальвації загальнокультурної компоненти, превалювання прагматично-утилітарних тенденцій освіти дорослих як сфера духовного виробництва виконує роль посередника між культурою й особистістю, яка здійснює вибір культурно-освітніх цінностей, культурних моделей, і у такий спосіб сприяє гармонізації і стабілізації сучасної соціокультурної ситуації.

У цьому контексті суголосною є думка Б. Гершунського. На думку вченого, освіта як ніколи потрібна не задля окремих, часткових змін на краще у суспільстві, а для докорінних змін психологічних і моральних якостей людей, їх культури, без чого не тільки не можливий суспільний прогрес, але й саме існування цивілізації опиняється під загрозою [4].

Освіта є одним із найбільш оптимальних способів входження людини у світ науки та культури, оскільки саме в процесі здобування освіти людина засвоює культурні цінності. Відтак світовою спільнотою висувуються вимоги щодо формування глобальної стратегії освіти, у тому числі й дорослої людини (незалежно від місця та країни проживання, типу і рівня здобуття освіти). Узагальнення сучасних підходів до соціокультурних

трансформаційних процесів, які відбуваються в суспільстві й окреслюють роль освіти впродовж життя, дає підстави схарактеризувати їх певні тенденції, а саме:

- 1) модернізація соціальних умов суспільства, що потребує постійної адаптації людини до цих змін;
- 2) становлення постіндустріального інформаційного суспільства, суттєве збільшення міжкультурної взаємодії, поширення міжнародних освітніх проектів;
- 3) посилення тиску глобальних проблем, розв'язання яких може відбуватися лише за умови міжнародного співробітництва, що у свою чергу вимагає ноосферного мислення;
- 4) зростання ролі людського капіталу, питома вага якого у розвинених країнах становить 70-80% національного ресурсу, що обумовлює необхідність інноваційної, випереджувальної освіти як молоді, так і дорослої людини.

Зазначимо, названі тенденції обумовили необхідність освітніх реформ, орієнтованих на поточні і перспективні потреби усєї світової спільноти, а відтак Україна не може залишатися осторонь цих реформ, й зокрема в сфері освіти дорослих. Отже, сучасна освіта повинна набути інноваційного змісту для змінюваних освітніх потреб дорослого населення, а суб'єкти освітнього процесу - здатності інноваційного способу життя і навчання. У цьому контексті доцільно звернутися до наукових поглядів В. Вернадського, на думку якого, "у народній освіті зацікавлені держава, сім'я, людська особистість, суспільні організації. З нею міцно пов'язані такі великі творіння життя людства, як наука, філософська думка, релігія, художня творчість". Тому і наука, і освіта, з позиції В. Вернадського, розглядаються як єдина планетарна система [2].

Водночас в умовах глобалізації економіки освіта як фактор виробництва набуває особливого значення. Вона стає потребою індивіда, оскільки знання та інтелект дозволяють йому бути конкурентоздатним на ринку праці, знаходити оптимальні шляхи для розв'язання нагальних потреб та задоволення найвищої потреби - самореалізації.

Так, у міжнародних документах зазначено, що освіта дорослих є одним із важливих чинників впливу на життєдіяльність соціуму, усі його структурні елементи. Вона є і засобом регулювання соціальної поведінки, і засобом соціального контролю, виступаючи водночас й інструментом стабілізації соціокультурної ситуації. Більше того у контексті міжнаціональних проблем, освіта дорослих стає важливим цивілізованим (ненасильницьким, гуманістичним і демократичним) чинником гармонізації міжнаціональних і міждержавних відносин. На всіх рівнях необхідно визнати фундаментальну роль освіти дорослих для створення та реалізації демократичної громадянськості та зміцнення демократичних цінностей [3; 15; 16; 23].

У зазначеному контексті на освіту дорослих покладається виконання низки функцій, зокрема, використання соціального досвіду й залучення до розв'язання сучасних проблем суспільства (соціальна); регулювання відносин у швидкозмінному зовнішньому середовищі (адаптивна); доступ до необхідної інформації, її пошук, відбір, систематизація, відтворення, використання (інформаційна); компенсування недоліків попередніх рівнів освіти й забезпечення балансу власної компетентності і сучасних вимог до професії (компенсаційна); оволодіння новими методами, способами дій (розвивальна). Їх реалізація, з одного боку, уможливорює існування особистості в соціумі, а з іншого, закладає основи майбутнього суспільства й формує образ людини у перспективі. Перший напрям полягає у формуванні способу життя, прийнятого у суспільстві нині, через різні форми життєдіяльності (освітню, трудову, професійну, культурно-дозвіллеву), й розвиток духовного потенціалу людини для творення і творчості. Другий - прогностичний, уможливорює формування якостей особистості суспільства майбутнього.

Отже на сучасному етапі розвитку суспільства значення освіти дорослих можна репрезентувати такими чинниками:

- 1) усвідомленням власної причетності до світової спільноти, її загально-культурних й професійних тенденцій як результат процесу глобалізації;

2) динамікою процесів і явищ оточуючого середовища, які необхідно усвідомлювати, сприймати, адаптуватись до них;

3) збільшенням інформаційного простору, суттєвими змістовими змінами інформації, що вимагає умінь переопрацьовувати, використовувати її у нових умовах;

4) посиленням суб'єктивної позиції в соціумі, що потребує самостійності й відповідальності за власне життєзабезпечення;

5) зростанням ролі особистості, її інтересів, комунікативних здібностей.

Освіта дорослих за своєю суттю є глобальним процесом, що здійснюється локально (освіта для суб'єкта), водночас її можна розглядати як у філогенезі, так і в онтогенезі. У цьому контексті загальна теорія освіти дорослих ґрунтується на позиціях інтеграції класичних, посткласичних і інноваційних методологічних підходів. Таку інтеграційну сутність можна визначити з позицій:

- *суб'єктивної реальності*, тобто розвитку загальної, професійної і додаткової освіти на основі філософсько-антропологічного, герменевтичного, акмеологічного й праксіологічного підходів;

- *об'єктивної реальності*, тобто дослідження сучасного соціуму, освітньої реальності як життєвизначального чинника щодо виконання дорослою людиною різних видів діяльності з позицій антропосоціального, системного, діяльнісного, компетентнісного й прагматичного підходів;

- *буттєвої (онтологічної) реальності*, яка передбачає духовну взаємозумовленість цінностей і сенсів зазначених реалій, а також взаємодію дорослої людини з сучасним світом, культурою, природою засобами онтологічного, еволюційного, контекстного, аксіологічного, культурологічного, синергетичного підходів.

Таким чином уможлиблюється реалізація першочергових завдань:

- створення підґрунтя для розвитку освіти впродовж життя, що забезпечує функціонування випереджувальних моделей підготовки фахівців у різних сферах економіки, науки, політики, бізнесу на основі системи альтернативних підходів і наукових технологій;

- розроблення інноваційних метаконцептів освіти дорослих як механізму подолання інерційності розвитку економіки, освіти і культури.

Реалізація зазначених завдань вимагає аби проєктована система сучасної освіти дорослих була концептуальною, керованою, адаптивною, тоді як механізми щодо її впровадження у практику набули гнучкості, відкритості, варіативності. Такий підхід потребує відповідних спеціалістів для роботи з дорослими.

ЮНЕСКО ввела спеціальну термінологію, що відображає різні ступені організованості освітніх послуг, за якою офіційно визнаються три форми освіти дорослих. Формальна - відбувається у спеціальних освітніх установах, включає систему професійної освіти та різноманітні курси перепідготовки і підвищення кваліфікації, завершується навчання видачею загальновизнаного диплома або свідоцтва. Неформальна освіта (структуровані програми, які формально не визнаються національними системами) - відбувається у будь-якому місці й необов'язково закінчується отриманням диплома (відвідування клубів, гуртків, лекторіїв, секцій). Наголосимо, що у розвинених країнах, як правило, система неформальної освіти посідає один рівень із формальною, а іноді й вище за значимістю, оскільки саме тут створюються оптимальні умови для розвитку творчого потенціалу особистості. Інформальна освіта - неорганізоване набуття інформації, яке не має цілеспрямованого характеру, відбувається через самоосвіту, відвідування бібліотек, театрів, музеїв, спілкування в соціумі. Цей вид освіти ще називають соціально-побутовим, неструктурованим, а отже таким, що може відбуватися у сім'ї, суспільстві, навчання на робочому місці.

Як бачимо, для усіх категорій дорослих прийнятною є кожна з форм навчання, виконуючи поокремий або сукупний вплив на особистість дорослого, а відтак людина, здобуваючи знання на усіх етапах життя, певною мірою наближається до культури, стає співучасницею культурного процесу, набуває здатності не тільки споживача, але стає носієм і творцем культури.

Водночас, питання освіти впродовж життя людини з усвідомленням його суті й значення не може бути спрощеним, дилетантським, пов'язаним лише з об'єктивно біологічними процесами - воно, головним чином, має урахувати соціальні процеси, характерні для будь-якої особистості, людського соціуму [5].

Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх викладачів до навчання дорослих. За соціальними прогнозами міжнародних організацій у XXI ст. освіта дорослих відіграватиме важливу роль у контексті забезпечення сталого й збалансованого прогресу особистості, держави, суспільства загалом.

Зазначимо, що в сучасних умовах систематичного навчання потребують не тільки люди з певним рівнем освіченості й стабільним соціально-суспільним "статусом, але й люди з обмеженими можливостями, люди, які належать до так званих кризових, маргінально-соціальних груп, люди похилого віку та ін. Нині у європейській і світовій теорії ^практиці неперервної освіти дорослих сформульовано ключові позиції, на засадах яких, й відбувається розвиток цього освітнього напрямку. Вони є базовими, універсальними, а отже можуть слугувати підґрунтям як для розбудови системи освіти дорослих в Україні, так і підготовки майбутніх викладачів для роботи з дорослими. Зокрема, нові базові знання і навички для усіх, збільшення інвестицій у людські ресурси, інноваційні методики викладання і навчання, нова система оцінювання набутої освіти, розвиток системи консультування, наближення освіти до особистості.

Серед основних чинників, які ілюструють важливість неперервної освіти, можна виокремити такі:

1. Впровадження нової техніки, виробництво сучасних товарів, ліквідація або кардинальні зміни у виконання певних видів робіт вимагають відповідної кваліфікації, яка не може бути гарантована базовою вищою освітою.

2. Світ перетворюється в ринок з високим рівнем конкуренції між країнами, а країни, які мають сучасну систему інженерної вищої освіти і програми неперервної освіти, є лідерами в умовах цієї конкуренції. Відтак мають можливість в короткі терміни відповісти на будь-який "виклик" підвищенням продуктивності інженерної і управлінської праці.

3. Зміни в усіх сферах життя - головний елемент сучасності. Неперервні й швидкі зміни в технології вимагають неперервного навчання персоналу.

4. Для фірми більш ефективним є підвищення кваліфікації своїх співробітників в системі неперервного навчання, аніж залучення нових кадрів [8].

Важливою передумовою підвищення якості освіти дорослих є орієнтація на пошук нового андрагогічного досвіду. Нині в освіті дорослих відбувається трансформація традиційних способів передавання готових знань, створюються нові техгюлогі¹, які уможливають задоволення потреб як окремої особистості, так і суспільства загалом.

За таких умов в організації освітнього процесу дорослих провідні позиції посідає компетентнісний і діяльнісний підходи, коли метою і змістом програм стає діяльність. З цих позицій освіту дорослих можна брати до уваги як процес, що сприяє створенню технології "занурення" в знання, тобто технології, що є адекватною творчої індивідуальності. Таким чином необхідно створити умови для розвитку технологічної культури дорослих, які навчаються в системі формальної або неформальної освіти.

Отже стає очевидним, що для роботи в освітньому середовищі з дорослими потрібні високоосвічені професіонали, які мають відповідну професійно-психологічну підготовку, що ґрунтується на андрагогічних засадах.

Проаналізуємо позиції, які вимагають уточнення в процесі підготовки майбутнього викладача до роботи з дорослими. Передусім доцільно визначитися щодо суб'єктів навчального процесу, зокрема того хто навчає (андрагог) й того, хто навчається (дорослий учень).

Щодо дефініції "дорослий учень". Зазначимо, що нині вона ще не набула остаточної завершеності. У документах з освіти дорослих можна знайти такі визначення "дорослий учень" - особа дїездатного віку, так або інакше суміщає навчальну діяльність із занятістю у

сфері оплачуваної праці (Проект Концепції розвитку освіти дорослих в державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав); це соціально зрілий, у цілому сформований індивід, який уже має статус оплачуваного робітника і повноправного громадянина, діяльного члена різноманітних соціальних обов'язків. Дорослими учнями є: учні вечірньої заочної, загальноосвітньої школи, які працюють; студенти вечірнього і заочного відділення у закладах середньої і вищої професійної освіти; аспіранти заочники; особи, які проходять той або інший курс за дистанційною формою навчання; ті, хто здобуває професію на робочому місці; слухачі курсів та інститутів підвищення кваліфікації; особи, які проходять підготовку або перепідготовку у зв'язку із змінами у змісті їх трудових функцій; особи, які опановують нову професію в курсовій або іншій формі; учасники програм рольової освіти; учасники програм неформальної освіти, що має аматорське спрямування; особи, які займаються керованою самоосвітою [16]. Необхідно наголосити, що дорослість пов'язують не стільки з віком людини, скільки з соціально-психологічними факторами, які усвідомлюються самою людиною й визнаються суспільством.

В¹ науковій літературі можна знайти різні типології працівників освіти дорослих. Наприклад, Е. Весоловська вирізняє такі: андрагог-учитель; андрагог-аніматор і андрагог-організатор [28]. Натомість М. Марчук на підставі формалізації освітньої праці поділяє андрагогів на дві категорії:

- 1) вчителі шкільної освіти дорослих;
- 2) вчителі позашкільної освіти дорослих [27, с. 345].

Щодо діяльності першої категорії андрагогів. Вона, на думку дослідника, має відносно систематичний характер, здійснюваний на високо формалізованих засадах, відбувається на ustalених організаційно-дидактичних засадах, на основі конкретних навчальних програм, є об'єктом контролю і оцінювання. У другій категорії, до якої належать вчителі шкільної освіти дорослих, М. Марчук здійснює подальший поділ за рівнями й типами навчання [27]:

- вчителі стаціонарних (вечірніх) шкіл: організують процес навчання переважно в класово-лекційній системі (характерний для середнього рівня) і лекційно-семінарській (у вищих школах) - провідний стиль: експерт - викладач має високий рівень знань, дає вказівки, розпорядження, команди, робить вибір й відповідає за нього;

- вчителі заочних (кореспонденційних) шкіл: організують й керують самонавчанням - провідний стиль: консультант - викладач дає вказівки щодо навчання, допомагає у розв'язуванні виникаючих проблем;

- вчителі екстернатних шкіл: діяльність спрямована на допомогу засвоєнню навчальної інформації, визначенні джерел знань і наданні консультацій та проведення іспитів - провідний стиль: спостережливий опікун - стимулює до активності, не сварить, у разі потреби дає поради;

- вчитель змінних форм навчання (поєднання стаціонарного з заочним навчанням) - поєднання стилів експерта з консультантом.

Група працівників позашкільної освіти дорослих є надзвичайно різноманітною. Так, А. Весоловська виокремлює аніматорів, організаторів, а також лекторів, інструкторів, бібліотекарів, редакторів, рецензентів публікацій з андрагогіки, працівників освітньо-культурної діяльності [28, с.95-98]. Конкретизуючи цю класифікацію І. Каргул вирізняє три категорії [30]: власне працівники, які саме надихають дорослих на різноманітну артистично-культурну діяльність; інструктори - організують традиційні секції і гуртки по інтересах в будинках культури та аніматори - організатори різноманітних аматорських форм культурної активності, головною метою яких є розвиток активності учасників заходу.

Іншої класифікації кадрів позашкільної освіти дорослих дотримується Тадеуш Александр. Зокрема він пропонує такий поділ:

- керівники освітньо-культурних майданчиків, центрів навчання і підвищення кваліфікації, будинків і осередків культури, бібліотек, які організують різні форми навчання дорослих;

, - інструктори, які здійснюють конкретну освітню й виховну діяльність з дорослими;

- організатори й реалізатори культурно-освітньої діяльності;
- суспільні діячі (волонтери) різних інституцій і освітніх і культурних майданчиків для дорослих [24, с. 351-362].

Таким чином різноманітна типологія кадрів освіти дорослих є наслідком діяльності в різних інституціональних умовах, виконання різноманітних завдань і функцій, специфічними компетенціями, спрямованими на досягнення мети.

У політичному контексті С. Качор виокремлює такі функції андрагогів як виховну, дидактичну, суспільної діяльності, наукову, суспільно-опікунську та інноваційну [29]. Аналогічну думку щодо функцій вчителів дорослих після зламу 1989 р. сформулював Ч. Банах, додавши до їх числа функцію навколишнього середовища і соціалізації [25]. Одночасно вчений запропонував розглядати ці функції в сенсі професійних компетенцій: навчання й сприяння розвитку; виховання і самовиховання дорослих учнів; опіки, вирівнювання рівнів навчання; діагностування; ре соціалізації; інноваційно-реформаторській діяльності; співпраці з середовищем проживання і праці; організації власної праці. Такий узагальнено-директивний підхід до функцій і компетенцій андрагога, як стверджує М. Марчук, не знаходить визнання серед прихильників критичної андрагогіки, які концепцію навчання дорослих та його функції трактують як наслідки моноцентризму, інституціональності, як важливих рис національної системи освіти дорослих, що сприяє певній регуляції, інформації та стандартизації суспільного життя [27, с. 340-341.]

З позиції критичної андрагогіки головне завдання андрагога полягає у підготовці дорослої людини використовувати змінену інформацію в життєвому досвіді, допомогти у віднайденні джерел об'єктивізації, у визначенні обмежувальних чинників суспільного життя, розумінні зв'язків особистості з реальним життям та особистісних й позаособистісних чинників, що окреслюють цей зв'язок. Більш конкретно з приводу завдань, які покликані виконувати андрагоги, висловлюється М. Марчук. Так, на думку вченого, професійна діяльність андрагога має допомогти дорослій людині зрозуміти життєву ситуацію, узагальнювати і пояснювати необхідні життєві цілі й компетенції, а також презентувати адекватні програми та шляхи їх реалізації [27, с.339].

Підготовка майбутнього викладача до роботи з дорослими вимагає обізнаності з формами освіти дорослих. Нині найбільш поширеними є такі: *формальна* (передбачає навчальний процес на нормативній основі й відбувається за навчальним планом, його результатом є отримання відповідного сертифікату), *неформальна* (орієнтована на фактичний результат - нове самовизначення, інформованість, способи діяльності - курси, семінари, гуртки, лекторії), *інформальна* (не регламентується й відбувається через засоби масової інформації, спілкування). Проте такий поділ є достатньо умовним, усі форми є взаємопов'язаними. Так у п.3 Гамбурської декларації про навчання дорослих, записано, що освіта дорослих охоплює увесь комплекс процесів формального або іншого навчання, з допомогою яких люди, з точки зору суспільства, до якого вони належать, є дорослими, збагачують свої знання і удосконалюють технічні і професійні кваліфікації або ж застосовують їх у новому напрямі для забезпечення своїх потреб і потреб свого суспільства [3]. Проте тенденції, яких набуває сучасна освіта дорослих, пов'язані передусім із посиленням її змістового (урізноманітнення форм і методів навчання) і організаційного (збільшення мережі закладів) відокремлення від традиційної освіти. Таким чином, ґрунтовного вивчення вимагає проблема вибору доцільних форм і методів навчання дорослих у залежності від мети, що стоїть перед дорослим учнем.

Ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників - мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів й принципів у реалізації цілей навчання.

Водночас процес освіти дорослих не може відбуватися без урахування вікових особливостей дорослих. Так психологи виокремлюють п'ять провідних особливостей, які вирізняють дорослого учня від учня або ж студента:

1. Дорослий усвідомлює себе самостійною самокерованою особистістю й критична ставиться до усіх намагань щодо керування ним, навіть якщо у голос це не висловлює.

2. Дорослий має життєвий, соціальний та професійний досвід, який формує його світогляд, з позицій якого він оцінює усю інформацію, яка надходить. I

3. Мотивація навчання дорослого має прагматичний характер, оскільки у навчанні він вбачає можливість розв'язати власні життєві проблеми (кар'єра, спілкування, дозвілля тощо).

4. На відміну від учня або студента він прагне до невідкладного застосування набутих знань або ж невідкладного задоволення від самого процесу навчання.

5. Дорослі люди прагнуть вчитися, якщо реально вбачають необхідність навчання та можливість використати його результати для покращання своєї діяльності. Зазвичай дорослі] активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та прагнуть співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і задачам.

Сприйняття інформації дорослим супроводжується її емоційним оцінюванням, при цьому мозок намагається "заблокувати" будь-яку інформацію, яка супроводжується] негативною емоцією (навіть якщо це просто відчуття голоду, незручний стілець тощо).

Освіта дорослого вимагає чіткого визначення статусу викладача, який здійснює навчальну діяльність серед різних категорій дорослого населення, та його професійні обов'язки.

У педагогічній моделі головною функцією викладача є функція "джерела знань". У межах андрагогічної парадигми, на думку С. Змейова, викладач є експертом у галузі технології навчання дорослих, організатор спільної діяльності, з тим, хто навчається, консультантом, натхненником, співавтором індивідуальної програми навчання, створювачем комфортних умов процесу навчання, і на останок, джерелом знань, умінь і навичок [11].

Цікавою є позиція російського ученого С. Вершловського, який вважає, що у системі освіти дорослих викладач насамперед є організатором навчання, який поєднує у своїй професійній діяльності й інші функції, виконуючи при цьому три ролі [7, с.33-36]:

- "лікаря-психотерапевта", який надає допомогу у поновленні мотивації до навчальної і професійної діяльності, знижує рівень тривожності суб'єктів навчання;

- "експерта", який володіє змістом як андрагогічної, так і професійної діяльності, тих хто навчається;

- "консультанта", який володіє методологією андрагогічного супровіду процесу самоосвіти дорослих (цільове підвищення кваліфікації, випереджувальне навчання основам науково-дослідницької роботи, допомога у створенні проектів професійного і особистісного розвитку).

Виконання таких ролей викладача, який працює з дорослими вимагає дотримуватися трьох принципів.

Принцип рівності. Необхідно відразу показати, що викладач є таким самим учасником процесу навчання, як і усі інші. Тут має значення усе: від того як розставлено меблі, стилю спілкування (необхідно не доповідати, а вести бесіду). Необхідно налаштувати аудиторію на можливість обговорювати будь-яку інформацію. Обов'язковою умовою є повага до точок зору аудиторії, право на особисту думку, урахування життєвого досвіду тих, хто навчається. Тут не важливо, що цю думку можуть висловити не науковими термінами, а простими словами, оскільки для дорослого важливими є не формулювання, а розуміння й "сприймання" висловленого.

Принцип активної творчості. Досвід, який є у кожного з нас, призводить до створення стереотипів, й усе нове ми прагнемо зрозуміти і зробити так, як звикли. Для усунення стереотипів і підготувати аудиторію для сприйняття нового знання та генерації свіжих ідей, необхідно створити відповідну атмосферу в групі. Вчені вивели своєрідну 'піраміду навчання: дорослий засвоює 20% того, чує; 40% того, що чує і бачить; 60% того, що чує, бачить і обговорює; і 80%> того, що намагається сформулювати самостійно. Отже, в ідеальному випадку, нове знання має не просто обговорюватися, але й самостійно

зрмулюватися. А для цього важливим є і яскрава наочність, і обговорення в мікро групах, і {поєднання непеєднуваного, і рух, музика тощо.

Третій принцип - особистість. Іноді цей принцип плутають з індивідуалізацією, проте [тут є принципова різниця. За умови індивідуалізації навчання той, хто навчає, має знайти Іспосіб ураховувати індивідуальні особливості усіх членів групи (хтось вимагає пояснень на (прикладі, комусь потрібні таблиці, схеми тощо). За особистісного підходу заняття йде по [універсальній схемі, яка ураховує принципові особливості усіх дорослих. При цьому слід і пам'ятати, що кожний з них - особистість із притаманними особливостями.

Методичні аспекти освіти дорослих. Нині ученими виявлено тенденції розвитку освіти дорослих (С. Змейов, О. Кармаєва, Є. Нікітін), обґрунтовано принципи навчання дорослих (О. Вербицький, В. Виноградов, О. Казакова, О. Прикот та ін.), досліджено : диференціацію післядипломної педагогічної освіти загалом та її зміст у системі підвищення кваліфікації зокрема (І. Анциферова, Є. Белозерцев, В. Демчук, Н. Клокар, Ю. Кулюткін, (В. Маслов, В. Олійник, Н. Протасова, Н. Ситников, В. Пуцов, Г. Сущенко, Є. Тонконога, М. Чегодаєв та ін.); розроблено соціологічні й психологічні особливості користувачів і додаткових освітніх послуг (Ю. Волков, Г. Сухобська); схарактеризовано інноваційні форми , і методи навчання дорослих (М. Кларин, П. Щедровицкий та ін.).

Водночас у сучасних умовах відбувається активне впровадження компетентнісного підходу, що відповідає стратегії розвитку сучасної вітчизняної освіти й продиктовано вимогами ринку праці. Проте ці вимоги нині не у повному обсязі враховуються в процесі підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ. Зазвичай вони не пов'язані із конкретними дисциплінами, мають надпредметний характер, віддзеркалюють оновлення самої професійної діяльності, а відтак вимагають від дорослої людини, яка вже здобула освіту, опанування гнучких технологій змінюваного поля діяльності. Такі вимоги автори називають базовими навичками (В. Байденко), базовими кваліфікаціями (О. Новиков), ключовими компетенціями (Є. Зеєр). Отже нині від дорослої людини вимагається постійно зміцнювати особистісні й соціальні ресурси в умовах постійного оновлення потреб соціально-економічних потреб. Реалізувати їх на практиці доросла людина взмозі лише у процесі постійного поновлення знань.

Ефективність навчання дорослих залежить від багатьох чинників - мотивації, рівня підготовленості, прагнення навчатися, готовності підвищувати свій професійний рівень, а відтак вимагає різних підходів у реалізації цілей навчання. Зазвичай дорослі люди прагнуть вчитися, якщо реально вбачають необхідність навчання та можливість використати його результати для покращання своєї діяльності. Дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та намагаються співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і задачам.

Американський психолог К. Роджерс доводить, що доросла людина є ініціатор власного навчання й відповідальним та активним учасником самого процесу навчання. Вчений сформулював психологічні особливості людей, що створюють передумови її успішного навчання [20, с. 77-78]:

- людина за своєю природою має суттєвий потенціал до навчання;
- навчання може бути ефективним за умови актуальності його предмета і коли особистості людини (його "Я" нічого не загрожує);
- навчання охоплює усю особистість, а відтак спонукає до змін в самоорганізації й самоусвідомленні;
- переважна складова навчання досягається дією, за умови збереження відкритості досвіду;
- самокритика і самооцінка сприяють творчості, підвищенню незалежності й упевненості у собі.

Загалом, андрагогічний підхід ґрунтується на обов'язковому врахуванні особливостей дорослих:

- у процесі навчання провідну роль відіграють потреби, мотиви і професійні проблеми тих, хто навчається;
- дорослій людині необхідно надати можливості для самостійності, самореалізації самокерованості;
- досвід дорослої людини може бути використаний як під час її власного навчання, так і у процесі навчання колег;
- навчальний процес необхідно орієнтувати не на набуття знань взагалі, а на розв'язання значущої для того, хто навчається, проблеми - надання допомоги у досягненні конкретної мети;
- результати навчання можуть відразу використовуватися на практиці;
- навчання відбувається в умовах суттєвих обмежень (соціальних, часових, фінансових, професійних тощо);
- навчання вибудовується як спільна діяльність тих, хто навчає і навчається, у результаті чого їх взаємовідносини у навчальному процесі наближаються до партнерського рівня;
- доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який зазвичай формує у дорослої людини низку бар'єрів, як правило, психологічного характеру, і може заважати ефективному навчанню (стереотипи, установки, страх тощо).

Сприйняття інформації дорослим супроводжується її емоційним оцінюванням, при цьому мозок намагається "заблокувати" будь-яку інформацію, яка супроводжується негативною емоцією (навіть якщо це просто відчуття голоду, незручний стілець тощо). Дорослі люди прагнуть вчитися, якщо реально вбачають необхідність навчання та можливість використати його результати для покращання своєї діяльності. Зазвичай дорослі активно беруть участь у процесі навчання, додаючи у навчальні ситуації власний досвід, життєві цінності та прагнуть співвіднести або ж підпорядкувати перебіг навчання власним цілям і задачам.

Не можна обійти увагою й таку особливість навчання дорослої людини як наявність численних сімейних та соціальних обов'язків. Так само необхідно зважати й на те, що дорослі набувають нові знання і навички з різною швидкістю, а відтак індивідуалізація навчання має посісти провідне місце у навчальному процесі, так само як враховувати необхідність підвищувати самооцінку та відчуття особистого достоїнства кожної людини.

Водночас, на думку К. Роджерса, на сучасному розвитку суспільства, з притаманними йому постійними змінами, у процесі навчання необхідно перенести акцент з викладання на учіння, організоване не як трансляцію інформації, а як фасілітацію усвідомленого учіння. Такий перебіг подій К. Роджерс розглядає як прояв нового мислення, як справжню реформу освіти [20]. Отже постає проблема зміни підходів в організації і формах освіти дорослих.

Дослідження проведені у США в 1980-х роках *{National Training Laboratories in Bethel, Maine}* [33], дозволили узагальнити дані щодо ефективності (середньоарифметичне значення проценту засвоєння знань) різних методів навчання дорослих. Ці результати представлені на схемі "Піраміда навчання" (рис. 1).

- доцільно враховувати попередній життєвий досвід, який зазвичай, формує у дорослої людини низку бар'єрів, як правило, психологічного характеру, може заважати ефективному навчанню (стереотипи, установки, страх тощо).

Водночас, багато дорослих відчувають труднощі у навчанні. Передусім це пов'язують із неготовністю до змін та певними психологічними чинниками: хвилюванням за свій авторитет, побоюванням виглядати некомпетентним серед колег, невідповідність власного образу "солідної людини", усталених поглядів на роль учня. Складність навчання дорослих загострюється ще й відчутним впливом старої парадигми навчання, з притаманними їй недоліками, такими як догматичний стиль навчання, лекційна форма занять, переважання технократичного мислення, орієнтація на засвоєння готових знань та індивідуальні форми роботи.

Важливого значення у цьому процесі набуває обрання стилю роботи з дорослою аудиторією. Зазвичай використовують три основних стилі навчання:

1). Залежний (авторитарний) стиль. Його використання є доцільним за умови вивчення зовсім незнайомого для слухачів матеріалу. Провідна роль тут належить викладачу, його авторитету і умінню працювати з дорослими.

2). Стиль співробітництва. Використовується у разі, коли аудиторія вже має певні, хоча б фрагментарні знання та уявлення щодо розглядуваної проблеми. Слухачі беруть активну участь у вивченні матеріалу. Головною характеристикою стилю є те, що авторитет викладача не визначений наперед, а виникає поступово у процесі навчання. Дозволяє використовувати знання і досвід, набуті попередньо.

3). Незалежний стиль. Використовується за умови наявності у дорослих учнів достатньої кількості знань, навичок самостійного опрацювання нової інформації, готовності до самостійної роботи, наявності ґрунтовного попереднього професійного досвіду. Роль викладача полягає у консультуванні, організаційній підтримці. Зазвичай використовується у роботі з малими групами. Авторитет викладача формується за умови його високого професіоналізму, глибокою обізнаністю з проблемою, умінням правильно визначити технологію навчання.

Отже однією з умов ефективності навчальної діяльності з дорослими є стиль роботи викладача, правильно обрати який спроможний лише викладач, який має:

а) системне мислення щодо цілісного усвідомлення професійної діяльності і своєї ролі у цій діяльності;

б) навички аналізу і проектування освітніх програм та особистісно-професійної діяльності;

в) уміння і навички рефлексійного аналізу, необхідні для здійснення організаційної і методичної діяльності;

г) сформовані вміння щодо організації навчальної діяльності у малих групах і групової роботи;

д) навички ефективного педагогічного спілкування і методами педагогічного впливу на аудиторію дорослих учнів.

Окрім того викладач має бути добре обізнаним із сучасними методами навчання дорослих на андрагогічних засадах, педагогічними технологіями, а також навичками щодо підвищення мотивації навчання та уміннями конструювання соціально-педагогічних ситуацій, які уможливають самоорганізацію і саморозвиток тих, хто навчається.

Звичайно, що обрання стилю навчання залежить від конкретної аудиторії. Проте викладач не завжди наперед може знати рівень підготовленості аудиторії та її уподобань у навчанні. У цьому випадку доцільним буде проведення тесту серед слухачів з метою обрання стилю, який їм до вподоби у певній навчальній ситуації. Для визначення стилю навчання, доцільного в конкретній аудиторії, існують різні експрес-технології (тести, опитування тощо) (Див додаток 1).

У контексті розв'язання зазначених проблем особливої популярності набула циклічна чотирирохступінчаста емпірична модель процесу навчання і засвоєння нової інформації

(Experiential Learning Model), запропонована Д. Колбом та його колегами [31]. Дослідники з'ясували, що зазвичай люди навчаються одним із чотирьох способів, надаючи перевагу одному з них: через досвід; через спостереження і рефлексію; за допомогою абстрактної концептуалізації; шляхом активного експериментування. Отже процес навчання складається з етапів "виконання" і "мислення", які чергуються між собою. Це означає, що не можна вчитися тільки у теоретично-лекційному режимі, водночас не можна здобути високу кваліфікацію у будь якій галузі, без глибокого знання теорії. Проте й навчання, яке ґрунтується на практичних діях, без аналізу ситуацій, підведення підсумку також не може бути ефективним.

Модель експериментального навчання Колба (1984 р.) створює підґрунтя для використання відбору більш широкої палітри видів діяльності, порівняно з традиційними. Спираючись на досвід Дьюї, Левін, Піаже, Колб постулював, що для забезпечення повноти процесу навчання, його цикл має складатися із 4 обов'язкових процесів (рис. 2).

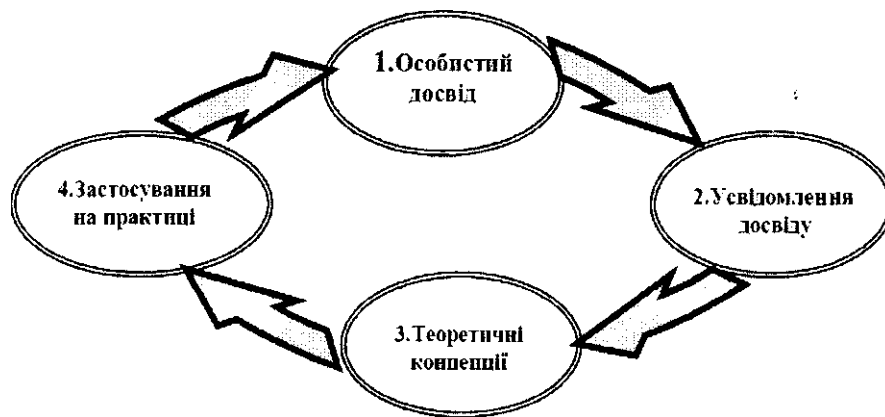

Рис. 2. Цикл навчання Д. Колба

Цикл починається зануренням того, хто навчається у певний досвід, що надає йому змогу рефлексувати з метою віднайдення ролі цього досвіду. Виходячи із результатів рефлексії, ті, хто навчається, роблять певні логічні висновки (абстрактна концептуалізація) й можуть додати до свої власні висновки, теоретичні конструкції інших. Ці висновки і конструкції спрямовують рішення і дії (активне експериментування), які призводять до нового конкретного досвіду.

Таким чином увесь процес навчання дорослих можна представити як завершений цикл з чотирьох етапів (від практики до практики), кожний з яких має певний зміст, а його результат використовується на наступному етапі.

Схарактеризуємо дії суб'єктів навчання на кожному етапі (для уникнення зайвої формалізації у даному випадку того, хто навчає, називаємо викладачем).

і. Проте
добань у
обрання
авчання,
ітування

циклічна
формації

Характеристика етапів навчання у циклі Колба

Етап	Зміст етапу	Що він дає для наступного етапу	1
1.	Конкретний досвід діяльності	Матеріал для виявлення сутності і взаємообумовлених відносин у діяльності	1
2.	Рефлексія змісту набутого досвіду	Матеріал для формування узагальнених уявлень щодо взаємозумовленості деталей, відношень у діяльності	
3.	Концептуальне осмислення усвідомленого досвіду - розроблення абстрактних уявлень і понять - концепцій	Матеріал для формування і здійснення планів конкретної діяльності з опорою на узагальнені уявлення щодо взаємозумовленості деталей, відношень у діяльності	1
4.	Новий акт діяльності за планами, створеним на основі концепції	Матеріал, більш цінний у смисловому сенсі, щодо виявлення сутності і взаємозумовлених відношень у діяльності	

Етап I. *Практичний досвід.* Викладач визначає провідні проблеми, які можуть визначати мотивацію і предмет навчання. Ті, хто навчається отримує нову інформацію, яка вимагає оцінки викладача. *Види діяльності:* групове розв'язання проблем; аналізі контекстних ситуацій; практичне заняття; рольові ігри; робота у малих групах. Роль викладача полягає у наданні допомоги щодо конструювання курсу, чітко встановлює цілі навчання, визначає види діяльності, надає інформацію щодо правил, за якими необхідно працювати. Значення цієї інформації спрямовано на усвідомлення ролі цих занять і посилити мотивацію.

Що викладач має з'ясувати: Які виникли питання щодо виконання завдань? Чи потрібна додаткова інформація? Чи можуть слухачі дати більш детальні відповіді? Як можна узагальнити набутий досвід? Чи існують альтернативні можливості у розв'язанні питань? Скільки потрібно ще часу на виконання роботи?

Етап II. *Усвідомлення досвіду.* Відбувається аналіз власного досвіду та інформації, набутій на першому етапі. *Види діяльності:* обговорення у малих групах; загальна дискусія, звіт малих груп. Роль викладача полягає у наданні допомоги в осмисленні подій першого етапу та осмисленні власного практичного досвіду. Ті, хто навчаються обмінюються ідеями і досвідом. Викладач активізує дискусію.

Що викладач має з'ясувати: Як можна узагальнити події, які відбувалися на першому етапі? Думка тих, хто навчається щодо ефективності практичного заняття? Ви погоджуєтесь (не погоджуєтесь) з тим, як відбувається навчальна діяльність? Чи є інша думка? Чому Ви не ... (зробили, зробили саме так, обрали таку траєкторію, підхід)

Етап III. *Теоретичні концепції.* Відбувається інтерпретація підсумків, дискусій, які відбулися на другому етапі. Формулюються нові знання на підставі здійсненого аналізу. Ті, хто навчається піддають інтерпретації підсумки, зроблені на другому етапі з метою визначення принципів висновків.

Види діяльності: узагальнюючі групові дискусії, підсумкова лекція, демонстрації певних. Роль викладача полягає у наданні допомоги у просуванні дорослих у пізнавальному русі. Саме на цьому етапі особливу відіграє роль компетентність викладача, його роль полягає у спонуканні учнів до навчання через пошуки відповідей на питання. Викладач спрямовує слухачів, допомагає їм зосередитися на значенні і ролі їхнього практичного досвіду, задля усвідомлення результатів навчилися. Для цього існує два шляхи. По-перше, можна узагальнити висновки у вигляді заключної лекції, по-друге, можна поставити запитання слухачам, що примусять їх зробити особисті висновки у ході обговорення. Такий підхід вимагає від організатора навчання досвіду й умінь вести групову роботу та спрямовувати дискусію.

Що викладач має з'ясувати: Чому навчилися слухачі у результаті роботи? Яке значення це має для них? Чи існує у цьому певна закономірність? Що допомогло би краще зрозуміти навчальний матеріал? Які провідні теми ми зачепили у процесі нашого обговорення? Як предмет нашого обговорення стосується Вас особисто? Які висновки Ви можете зробити особисто для себе?

Етап IV. *Практичне використання.* Відбувається встановлення зв'язків між вивченим матеріалом, новими знаннями через доцільно використовувані технології навчання у процесі виконання практичних завдань, розроблення програм подальшої самоосвіти.

З метою усвідомлення важливості й значення навчання, воно має бути пов'язаним із реальними життєвими ситуаціями тих, хто навчається. На цьому етапі слухачі встановлюють зв'язки між навчальним матеріалом й реальним життям. Результати цієї роботи закріплюються у процесі виконання практичних задач й під час планування щодо майбутнього використання набутих знань після завершення навчання. *Види діяльності:* складання плану дій; дискусії; практичне відпрацювання нових навичок.

Викладач на цьому етапі виконує роль наставника. У процесі самостійного виконання завдань він може допомагати слухачам, спонукати їх до практичного застосування нових знань і навичок.

Що викладач має з'ясувати: Що найбільше сподобалося слухачам? Як можна на практиці у конкретній ситуації використати здобуті знання? Як можна використати набуті знання через певний термін після завершення навчання? Чи є галузі, напрями, де набуті знання можна використати з найбільшою доцільністю?

Таким чином кожна фаза циклу вимагає певних прийомів навчання. Наприклад, практичний досвід, лабораторні роботи, збирання інформації, вивчення першоджерел, використовуються для надання першого персонального досвіду роботи зі змістом. Діяльність у дискусії, робота у малих групах примушують тих, хто навчається рефлексувати щодо власного досвіду і досвіду інших. Виконання спеціальних вправ прогностичного характеру, написання дослідницьких робіт, розвивають абстрактну концептуалізацію. Розроблення проектів спонукають тих, хто навчається використовувати розроблені моделі у проблемних ситуаціях. З метою досягнення кінцевої мети навчання необхідно пройти усі етапи циклу.

Ідеї, закладені у моделі Д. Колба, ґрунтуються на зв'язках усвідомлення досвіду, аналізу проблем, засвоєння теорії та її перевірки на практиці набули широкого впровадження. Зазвичай у реальних умовах надають перевагу поведінці, яка відповідає одному з етапів циклу - практичним діям або теоретичному навчанню. Такий висновок стосується як тих, хто навчається, так і тих, хто навчає. У цьому напрямі цікавими є ідеї психологів (П. Хоней, А. Мамфорд) щодо стилів навчання [34]. Вчені припустили, що дорослі можуть навчатися на різних етапах циклічної моделі з різним рівнем успішності. Тих, хто має найбільші успіхи на першому етапі навчання назвали "активістами, або діячами", на другому - "мислителями, або рефлексуючими", на третьому - "теоретиками", а на четвертому етапі - "прагматиками" (табл. 2).

Отже, впровадження циклічної чотириступінчастої моделі процесу навчання і засвоєння нової інформації в освіті дорослих надає можливість у більшому ступені враховувати різноманітність індивідуальних вимог і підходів до їх навчання, забезпечити змістовність і збалансованість навчання, а також системно впроваджувати активні форми навчання. Водночас потребує подальшого вивчення та відповідної адаптації до використання у післядипломній освіті, підвищенні кваліфікації, неформальній освіті дорослих.

Прогностичні положення щодо розвитку освіти дорослих в Україні. Необхідне розвивати освіту дорослих як цілісну систему, що відтворює гарантії і права кожного громадянина країни на безперервну освіту впродовж життя; зорієнтувати її на загальнолюдські цінності, ідеали гуманізму; гармонізувати інтереси особистості й суспільства, а також зробити згадану освіту доступною для всіх верств населення, створити об'єктивні умови для максимального розвитку особистості, реалізації усіх особистісних потенційних можливостей, що сприятиме як успішній адаптації до мінливих соціально-економічних умов, так і соціальній захищеності дорослої людини.

З метою реалізації державної політики в галузі освіти дорослих доцільно закріпити гарантії розвитку освіти дорослих через виокремлення спеціальних статей бюджету, розроблення механізму фінансової підтримки найбільш "віддалених" від системи освіти

соціальних груп, забезпечення доступності освітніх послуг для всіх дорослих громадян (незалежно від рівня і спрямування набутої раніше освіти, прибутків і місця проживання, вік) і стану здоров'я. Доцільним, на нашу думку, є кадрове розширення сектору післядипломної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, включення до його повноважень та функцій питань щодо координації й управління системою освіти дорослих. Надзвичайно важливим прогностичним положенням є підготовка відповідних фахівців для освіти дорослих та включення до Національного Класифікатора професій професію андрагог. Розвивати систему неформальної освіти людей похилого віку. Здійснити заходи щодо регулювання навчання і працевлаштування інвалідів, обґрунтувати перелік інтегрованих професій для підготовки інвалідів за модульною системою в професійно-технічних навчальних закладах з професій, що користуються попитом на ринку праці

Таблиця 2.1

Рекомендації щодо організації навчання дорослих

<i>Особливості навчання дорослих</i>	<i>Рекомендації</i>
Прагнення до самостійності і самореалізації	Надавати можливість посісти провідну позицію у навчанні Створювати можливість особистісного включення у навчання Ураховувати сподівання дорослих, їх можливості і обмеженості
Епізодичність періодів навчання	Брати до уваги періодичність підйомів навчальної активності Ділити навчальний матеріал на розділи, які можуть бути засвоєні на окремих етапах навчання
Концентрація на професійних і особистісних цілях, проблемах і задачах	Ураховувати потреби і мотивацію тих, хто навчається Виявляти наміри, цілі, мотиви тих, хто навчається Починати навчання з тем, які найбільше цікавлять тих, хто навчається У разі необхідності порушувати логіку навчального курсу
Прагнення поєднати навчання і професійну діяльність	Враховувати пріоритети професійних проблем і досвіду тих, хто навчається Активно використовувати ділові ігри, моделювання, case study Обирати стилі навчання, найбільш доцільні для роботи з даною аудиторією Розвивати навички самостійної роботи
Прийнятні стилі навчання: • Аналогії • Використання наявних знань і досвіду • Метод проб і помилок • Менше запам'ятовування, більше демонстрації та імітації	Пов'язувати навчальний матеріал з наявними знаннями і досвідом тих, хто навчається Більше звертатися до досвіду тих, хто навчається Прагнути активізувати навчання, зробити його дослідницьким Заохочувати й підкріплювати досягнення тих, хто навчається на засадах зворотного зв'язку Зв'язок з практикою: дорослий розраховує на швидкий сенс результату навчання Виокремлювати у навчанні більш значиме для застосування на практиці У процесі закріплення спиратися на усвідомлення, а не на пам'ять Активно використовувати демонстраційні прийоми
Наявність обмежень для навчання	Створювати мотивацію для подальшого навчання Пам'ятати про можливі обмеження (часові, фінансові тощо) Створювати компактні цикли навчання дорослих

Загалом лише системна увага до проблем освіти дорослих, чітка національна стратегія в цій сфері зможуть перетворити Україну на сучасну цивілізовану демократичну державу, де інтереси і потреби кожної людини є предметом турботи держави і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания психологии: [текст] / Б.Г.Ананьев. - СПб.: Питер, 2001.-288 с.
2. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. - М.: Наука, 1988. - 520 с.
3. Гамбургская декларация. Секция В., п. 3. / Пятая международная конференция по образованию взрослых. Гамбург, 14-18 июля 1997 г. ЮНЕСКО [Электронный ресурс]. -

[<http://www.un.org/russian/document/déclarât/hamburg_decl.htm>

4. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). - М.: Изд-во Совершенство, 1998. - 607 с.

5. Головатий М. Виступ на Міжнародній науковій конференції в рамках тижня освіти дорослих в Україні / Персонал плюс № 37 (188) 15-21 вересня 2006 року

6. Громкова М.Т. Андрагогика: теория и практика образования взрослых: Учеб. пособие для системы доп. проф. образования / М.Т.Громкова. - М. - ЮНИТИ-ДАНА, 2005. - [495 с.

7. Вершловский С.Г. От педагогики к андрагогике // Университетский вестник. - СПб., [2002. - Вып.1. - С. 33-36.

8. Внутрифирменное обучение как технология развития кадрового потенциала (организации. - [Электронный ресурс]: Режим доступа 15.12.2010: <<http://www.smart-edu.com/index.php/stati-korporativnoe-obuchenie/vnut>>. - Загол. з екрану. - Мова рос.

9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: [текст]: в 4 т. / В.И. Даль. - М.: Русский язык, 1978. - Т.1. А-З. - 699 с.

10. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация : учеб. пособ. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.И. Загвязинский. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 192 с. * .

11. Змеев С.И. Технология обучения взрослых: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2002.

12. Краевский В.В. Общие основы педагогики: учеб. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / В.В. Краевский. - М.: Издательский центр "Академия", 2003. - 256 с.

13. Крайг Г. Психология развития: [текст] / Г. Крайг. - СПб.: Питер, 2008. - 992 с.

14. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації. Факта, роздуми, перспективи. - К. : "Грамота", 2003. - 214 с.

15. Меморандум комиссии Европейского Совета "Обучение в течение всей жизни". - [Электронный ресурс]: Режим доступа 15.08.2010: < <http://is.beneficium.ru/docs/20001030> >

16. Модельный закон "Об образовании взрослых" [Электронный ресурс]. - Режим доступа: 05.11.2007: <<http://www.pravobu.info/megdoc/part3/megd3174.htm>>. - Загол. з екрану. - рос.

17. Огієнко О.І. Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (друга половина ХХ століття) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Огієнко Олена Іванівна. - Київ, 2009. - 410 с.

18. Подобед В.И., Горшкова В.В. Ведущие тенденции развития образования взрослых в России и странах СНГ / В.И. Подобед, В.В. Горшкова // Человек и образование. - 2007. - № 6. - С. 8-12.

19. Реан, А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология: [текст] / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. - СПб.: Питер, 2007. - 480 с.

20. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Исниной Е.И. / М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994- 480 с.

21. Тонконогая Е.П. Тенденции развития образования взрослых как социального института / Е.П. Тонконогая // Проблемы непрерывного образования: педагогические кадры. - 1998. - № 11. - С.16-18.

22. Щенников С.А. Открытое образование. - М.: Наука, 2002. - 527 с.

23. ЮНЕСКО об образовании взрослых: от Эльсинора до Токио // Перспективы. - 1972. - Т. П. - № 3. - С. 79-91.

24. Aleksander T. Ewolucja systemu pozaszkolnej edukacji zawodowej doroslych w zmieniajacej sic rzeczywistosci społeczno-gospodarczej // W : Edukacja doroslych w erze globalizmu : materiaiy IV Zjazdu PTP sekcja II / pod red. E. Army Wesolowskiej. - Plock, 2002. - S. 351-362.

25. Banach Cz. Funkcje i zadania nauczyciela oswiaty doroslych wobec polskich wyzwywilizacyjnych // W : Edukacja Doroslych. - 1995, 2. - S. 56.
26. Blid H. Learn and Act with Study Circles. - Stockholm: Nykopia Tryck AB, 2000. - 193 P-
27. Marczuk M. Pracownicy i dzialacze oswiaty doroslych / M. Marczuk // Wujek T. (red.) Wprowadzenie do andragogiki. - Warszawa, 1996. - S. 319
28. Wesolowska E. A. Stan badan oswiaty doroslych w Polsce // W: Greger N. F. B. Polturzycki J., Wesolowska E. A. (red.), Szkoły wyższe a edukacja doroslych, Biblioteka Edukacji Doroslych, t. 5. - Torun - Warszawa, 1995. - S. 235.
29. Kaczor S. Kształcenie i doskonalenie zawodowe w okresie przemian / Stanislaw Kaczor. Radom : Wydaw. i Zakład Poligrafii. Międzyresortowe Centrum Naukowe Eksploatacji Majatk Trwalego, 1993.- 181 s.
30. Kargul J. Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji doroslych : przeslanki d budowy teorii edukacji calozyciowej / Jozef Kargul. - Wyd. 2 zm. i rozsz. - Wroclaw : Wydaw. Naukowe Dolnosla^skiej Szkoły Wyższej Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, 2005. - 153 s.
31. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall. 1984. - P. 360.
32. Knowles M.S. The modern practice of adult education: from pedagogy to andragogy / Malcolm Shepherd Knowles. - London: Cambridge Book Company, 1980. - 400 p.
33. Learning Pyramid / National Training Laboratories in Bethel, Maine [Електронний ресурс]: Режим доступу: <<http://lowery.tamu.edu/Teaming/Morgan1/sld023.htm>>
34. Honey P., Mumford A. The Manual of Learning Styles. Peter Honey, 1982.